

INSCRIPTIUNILE

BISERICELORŪ ARMENESCI DIN MOLDOVA.

Domnilorŭ colegi,

Inscripțiunile câtorŭ-va biserici armenesci din Moldova facŭ o mare incurcătură în datele chronologice ale istoriei române ; în câtŭ unui scriitorŭ aŭ ajunsŭ la conclusiunea, că Armenii în Moldova arŭ fi mai vechi de câtŭ Româniŭ, adică mai înainte de Dragoșŭ-Vodă, întâiulŭ Domnŭ alŭ Moldovei.

Opiniunea acésta o a exprimatŭ mai întâiŭ Nicolae Șuțulŭ, în notițele sale statistice, sub Domnia lui Michaiŭ Sturza. Elŭ, la pagina 50 și 51, vorbindŭ despre vechimea Armenilorŭ în Moldova, se bazează pe inscripțiunile bisericelorŭ armenesci din Botoșani și din Iași. Cea d'întâiŭ, ȃice, că dátézá de la 1350, érá a doua de la 1395.

Acésta a afirmat-o și D. Hâjděŭ, în jurnalulŭ sěŭ, intitulatŭ «Din Moldova», anulŭ 1863, No. 2, pag. 21, unde se exprimă așa : «ceea ce se sciă a bună sémă este, că, încă înainte de Dragoșŭ, acésta polițiă (Botoșaniŭ) cuprindea în sine o numerósă poporăciune armenă, etc.» Spre dovédă aduce afirmațiunile menționate ale lui Șuțulŭ.

Acum de curěndŭ iarăși amŭ găsitŭ acésta afirmațiune :

1. Intr'unŭ articolŭ alŭ D-lui Xenopolŭ, intitulatŭ : «Studii asupra pozițiunei geografice a Românilorŭ,» publicatŭ în «Convorbirile literare», anulŭ XV-lea, No. 10, broșura 1, Ianuarie, 1882. Autorulŭ ȃice acolo : «Din documinte și inscripțiuni se adevéresce ființarea

oraşelorŭ Bârladulŭ, Tecuciulŭ, Galaşulŭ, Botoşanii, cu multŭ timpŭ înainte de anulŭ 1360. Prin nici o dovédă însă nu se lămuresce interesanta întrebare, dacă locuitorii acestorŭ oraşe erau sau nu de vişă română. Atâta se sciă că principele Bârladului de pe la 1134 era de némŭ slavonŭ (?), că principatulŭ sêu era sub suzeranitatea regatului Galişiei (?), şi că *biserica zidită în Botoşani înainte de descălecare, în anulŭ 1354 (1), este a unei comunităţi armenesci*, două doveţi negative asupra esistenţei române.»

2. În jurnalulŭ «Timpulŭ» de la 26 Ianuarie, anulŭ presinte 1882, No. 19, pe a 4-a colónă, pag. 1, citimŭ aceeaşi afirmaţiune. Vorbindŭ de diferitele rase ale locuitorilorŭ României, între care totŭd'auna se deosebesce rasa pămêntenă (adică cea română), autorulŭ dîce : «acésta este atâtŭ de adevêratŭ pentru trecutŭ, în câtŭ pururea se deosebia rasa pămêntenă de rasele străine, din care unele (*bunŭ-ôrŭ Armeniŭ*) erau mai vechi în ţeră de câtŭ Românŭ însiŭ.»

Aşa dar' mai multŭ ómenŭ ai sciinţei afirmă, că Armenii suntŭ mai vechi locuitori în România, de câtŭ însiŭ Româniŭ.

La prima vedere acéstă afirmare s'arŭ părea, că este temeinică, căci se aduce spre susţinerea ei o dovédă monumentală — o inscripţiune de pe o biserică, cu o dată fórte antică, de la anulŭ 1350, pe când Moldova, cum se exprimă Letopiseşele, nu era încă *descălecată* de Dragoşŭ, întâiulŭ Voevodŭ alŭ Moldovei.

Pe mine m'a surprinsŭ fórte acéstă afirmare. De aceea, încă de pe la 1870, amŭ căutatŭ să-mŭ capêtu o lămurire despre acéstă anomală chronologică în datele nôstre istorice. M'amŭ adresatŭ la unŭ dintre profesorii scólelorŭ armenesci din Bucuresci, Iaşi, Romanŭ, pe unde suntŭ biserici vechi armenesci, cerêndŭ notiţe şi espicări despre datele fundărei lorŭ, despre inscripţiuni, despre chronologia arménă.

Êtă informaţiunile ce amŭ primitŭ de la deosebiţi profesori armeniŭ.

(1) Autorulŭ mai adaogă 4 ani la data lui Şişulŭ, când s'arŭ fi ziditŭ biserică armenescă de la Botoşani.

A) Asupra inscripțiunilor bisericelor armenesci.

1. Biserica armenescă de la Botoșani.

Inscripțiunea de la această biserică se raportează numai la zidirea pridvorului (antreului), care s'a adăosî în urmă la edificiul bisericeii, și poartă data «1232». Inscripțiunea este în limba arménă, și se traduce românesce așa : «S'a zidit acestu pridvoru demnú de laudă, în timpul episcopiei lui Hagi Axentie, cu mijlócele poporului din Botoșani, la anul 1232.»

2. Biserica armenescă de la Iași.

Inscripțiunea armenescă, tradusă românesce, spune următor le :

«Cu grația și cu mila lui Dumnezeu s'a fundatú biserica Sântei Născătoare de Dumnezeu din Iași prin episcopul Haceiko și părintele Iacobu din Gis, Hagi Marcarie din Ciuha și Hagi Grigorie. Data Armenilor 844, și a Mântuitorului 1395. Și acum s'a reparatú prin mâna pioșilor notabili, cu ostenela și cu cheltuela poporului întregu, la anul 1252, și a Mântuitorului 1803.»

Totú-odată D. profesorú Sămărcașu, de la care provine această traducere, spune, că data arménă a ultimei reparațiuni. arú fi greșită în textul armenescú.

3. Inscripțiunea de la biserica armenescă din Romanu.

«Prin grația, mlóstivirea și voința lui Dumnezeu, și prin alegerea atotú-putintelui Dumnezeu, și întru gloria Născutului de la densusu, în aceste timpuri grele a alesú Dumnezeu unú omú bunú, numitú Domnulú Agopșa, care a ziditú acestú templu în numele Maicei Domnului, spre pomenirea sufletului seú și a soției sale Dómnnei Mughala și a părinților seú Domnulú Vartan și Dolvath, și a fiilor seú Dom. Vartan, Saco..... și a Domnului Donig, și a fițelor sale Melușa și Dolvath, la anul 1058, Septembriú. Părintele Khaciandur.»

Étá avemú în ultima inscripțiune, o dată armenescă cu multú mai vechiá de câtú cea de la Botoșani. După dënса arú trebui să conchidemú, că Armenii aú locuitú în România, și orașulú Romanu a existatú cu mai multe sute de ani înainte de fondarea Domniatului

saŭ Voevodatului Moldovei. Dar' tótă acéstă zăpăcélă pere prin o simplă noțiune despre deosebirea erei armene de cea vulgară creștină.

B) *Era armenescă*

Profesorulŭ arménŭ de la Bucuresci mŭ-a comunicatŭ următórea notiță despre era arménă :

«In anulŭ 569 după Cristosŭ, catolicosulŭ armenilorŭ Moyse II-lea a convocatŭ unŭ consiliŭ în orașulŭ Tavin, pentru regularea calendarului armenescŭ, și stabilirea ȝilelorŭ de sėrbătóri. In acelŭ consiliŭ s'a stabilitŭ și începutulŭ erei armene, anume : de la anulŭ după Cristosŭ 551. Prin urmare era arménă este mai mică cu 551 ani, de câtŭ era creștină generală. Dec pentru a afla anulŭ erei armenesci trebuie să se sustragă din era creștină 551 de ani, și diferența va fi anulŭ armenescŭ. Și din contra, spre a se traduce era arménă în era creștină, trebuie totŭ-d'auna a se adaoge la era arménă suma de 551 de ani, și se va avea data erei creștine-»

Așa dar' datele armene din inscripțiunile bisericelorŭ armenesci din Botoșani, Iași, Romanŭ, corespundŭ următórelorŭ date ale erei de la Nascerea lui Cristosŭ :

Cea de la Botoșani :	1232,	corespunde	anului	de la	Cristosŭ	1783.
Cea de la Iași :	844,	«	«	«	«	1395.
Cea de la Romanŭ :	1058,	«	«	«	«	1609.

Aceste observări asupra inscripțiunilorŭ bisericelorŭ armenesci din țéră, și asupra chronologiei armenesci, eŭ le-amŭ publicatŭ încă din din anulŭ 1874 în «Cronica Romanului», part. I-a, pag. 31—36. Dar' se vede că ele n'au ajunsŭ la invėțașii noștri, cari continuă, precum vedemŭ până astă-ȝi, vechia eróre despre vechimea esagerată a Armenilorŭ în România. De aceea propunŭ onorabilei Academii, în interesulŭ istoriei nóstre naționale :

1) A regula, ca să se adune fac-simile de pe tóte inscripțiunile de pe zidurile bisericelorŭ armene a) de la Sucėva, vechia capitală a Moldovei, b) de la Botoșani, c) de la Iași, d) de la Romanŭ, și de la alte vechi biserici armenesci existente în țéră.

2) Acele inscripțiuni să se supună unui studiu, și rezultatele istorice, cari s'arū dobândi, să se publice în anele Academiei, spre a se sci de cei interesați de istoria țerei, și spre a se evita o greșelă bătătoare la ochi, în care cadū până acum unii dintre scrutatorii antichităților și ai istoriei noastre naționale.

Prin acēsta s'arū putea mai bine fixa și epoca primei venirii a Armenilor în țera noastră. Istoricii spunū, d. e. Engel (Aeltere Geschichte der Moldau. Halle 1804. S. 121), că prima emigrațiune a Armenilor în Moldova, a urmatū sub Alexandru celū Bunū, în anulū 1414, în numărū ca la 3000 familii. Eră din inscripțiunea bisericeii armene de la Iași, pe călū sciū până acum, se constată, că ei erău veniți acolo înainte de Domnia lui Alexandru celū Bunū, căci în anulū 1395, ei ș'aū ziditū acolo o biserică. Data acēsta din urmă corespunde și cu definitiva surpare a Statului armēnū din Asia, care la finele vécului alū XIV-lea a perdutū și cea din urmă umbră a sa de independință, și a cădūtū sub jugulū dominațiunei cei tiranice a Turcilorū, ceea-ce a motivatū emigrațiunile Armenilorū în Statele Europei : Rusia, Polonia, România, etc.

Dacă se va constata, că în adevērū biserica armēnă din Iași este zidită la 1395, atunci se va dovedi, că Iașii aū existință mai vechiă, de cătū data fundarei, ce -i daū unii scriitori, d. e. Vorniculū Urechia, care lasă a se înțelege, că Iașii s'arū fi fundatū (descălecatū) de Stefanū celū Mare, după invingerea Cazacilorū la Nistru (în anulū 1475) (Letop. t. I, pag. 129). Acēsta o afirmă și Cantemir în Descrierea Moldovei, cap. IV, unde face descrierea Iașilorū.

Armenii, ca comercianți, se stabiliaū totū-d'auna prin tēguri și orașe. Prin urmare, decă Armenii s'aū aședatū în Iași pe la finele vécului alū XIV-lea și ș'aū ziditū acolo biserică, trebuie încă pe atunci să fi esistatū acolo, celū puținū unū tēgū.

CONȚINUTULŢ ANALELORŢ ACADEMIEI ROMŢNE
SERIA II. TOM. V, SECT. II.

1. PŢiu, LegendŢ de *Carmen Sylva*.
2. Biografia preŢ SŢntitului Dionisie Romano, Episcopulu
de Buzeu de *P. S. Ep. MelchisedecŢ*.
3. Inscriciunile bisericeŢ ArmenescŢ de *acelaŢ*
4. CercetŢri asupra mineralelorŢ din Masivulu de la
Brosceni de *D-lŢ P. Poni*.
5. Cromatica poporanŢ RomŢnŢ, discursŢ de recep-
tiune de *D-lŢ Marian*.
6. RŢspunsŢ la acesta de *D-lŢ B. P. Hasdeu*.
7. ConsideraŢiuni geologice asupra albiei DŢmboviŢei, de *D-lŢ Gr. StefŢnescu*.
8. MeteorolitulŢ de la MoeŢ, Ţn Transilvania de *acelaŢ*.
9. ConsideraŢiuni relative la Studiulu experimentalŢ alŢ
miŢcŢreii apei Ţn canale descoperite Ţi la constituŢiunea
intimŢ a fluidelorŢ de *D-lŢ S. Haret*.
10. NotiŢe biografice asupra vieŢei Ţi activitŢtei deceda-
tului Membru alŢ Academiei RomŢne, Andrei Moccioni, de *D-lŢ BabeŢiu*.
11. Ore cari dispoŢiŢiuni noiŢ din Cabinetulu de fizicŢ
alŢ UniversitŢŢii din BucureŢŢi de *D-lŢ Em. Bacaloglu*
12. Geografia botanicŢ a Dobrogei de *D-lŢ Dr. Brandza*.
13. Darea de sŢmŢ de miŢcŢarea istoricŢ-esternŢ, cu re-
ferinŢŢ la RomŢni de *D-lŢ V. Maniu*.
14. Comunicare de documente vechi de *D-lŢ D. A. Sturdza*.